

Machteloosheid gedurende en waar leidt dat toe?

Ruim een kwart van de Nederlandse ex-militairen beleeft schuld en 22% schaamt zich als gevolg van de deelname aan een vredesmissie. Dat blijkt uit een recent afgeronde studie onder 1.100 Nederlandse jonge veteranen. De missies waar deze ex-militairen aan deelnamen vonden onder meer plaats in Cambodja, Ethiopië en Eritrea, Bosnië-Herzegovina, Kosovo en Irak. Een kleine groep (5%) werd uitgezonden naar Afghanistan. Machteloosheid gedurende de missie en het gevoel 'te kort te hebben geschoten' vormen de belangrijkste oorzaak voor de schuld en schaamte, die veteranen na afloop van de missie nog steeds beleven. Ook dragen sterke verantwoordelijkheidsgevoelens gedurende de uitzending voor het succesvolle verloop van de missie bij aan sterkere gevoelens van schuld en schaamte achteraf. Uit de resultaten uit het onderzoek kunnen we opmaken dat (ex-)militairen gewetensvolle mensen zijn die beschikken over een moreel geëngageerde beroepsattitude.

Attributietheorie

Een belangrijke grondlegger van de attributietheorie is de sociaalpsycholoog Heider (1958). Hij beschreef de manier waarop mensen hun gedrag en dat van anderen verklaren in termen van causaliteit. Mensen zijn van nature geneigd hetgeen om hen heen gebeurt of hetgeen hen overkomt te verklaren, want mensen hebben van nature de behoefte om hun leven als zinvol te kunnen blijven ervaren. Heider stelt dat mensen op twee manieren oorzaken toekennen aan de gebeurtenissen die in hun leven plaatsvinden. De eerste wordt door hem externe attributie genoemd: Oorzaken worden dan buiten ons zelf gelegd. In dit verband houden we ons zelf niet verantwoordelijk voor dat wat gebeurt is, maar iets of iemand anders. In het dagelijks leven gebeurt dit nog al eens als ons iets negatiefs overkomt en anderen ons dit kwalijk nemen. De tweede manier om te verklaren wat om de mens heen gebeurt, is de interne attributie. In dit geval stelt een persoon zichzelf volledig verantwoordelijk voor het voorval. We doen dit veelal als het om iets positiefs gaat.

Causaliteitsbehoefte

De behoefte om dat wat in ons leven en om ons heen gebeurt te verklaren. Het kunnen verklaren van ervaringen geeft een gevoel van controle over het leven. Dit minimaliseert het idee dat we overgeleverd zijn aan willekeur. In dit verband wordt gesproken over een causaliteitsbehoefte waar iedereen in meer of mindere mate gehoor aan geeft en van waaruit we trachten de wereld te begrijpen. Het helpt ons te begrijpen wat er om ons heen gebeurt, nieuwe ervaringen in onze persoonlijke geschiedenis te integreren en daar betekenis aan te verlenen.

'Tijdens vredesmissies is dit een actueel probleem: leden van een vredesmacht zien guerrilla's van een krijgsheer een oorlogsmisdrijf plegen, maar grijpen niet in omdat het mandaat ontbreekt. Zijn ze dan - en is hun commandant - nalatig geweest?'¹

Eerder onderzoek naar schuld en schaamte bij veteranen

Uit eerder onderzoek onder veteranen blijkt dat verschillenden van hen diepgaande gevoelens van schuld beleven als gevolg van het overleven van een oorlog terwijl collega's sneuvelden en dat schuldgevoelens kunnen worden gerelateerd aan pijnlijke oorlogsherinneringen². Een deel van de Amerikaanse Vietnamveteranen blijkt nog jaren na de oorlog last te hebben van het gevoel dat wat zij gedaan hebben onvergeeflijk is³; ook rapporteren veel van hen schaamtegevoelens⁴. Deze eerdere studies naar schuld en schaamte bij veteranen gingen voornamelijk over de relatie tussen schuld, schaamte en psychische klachten en altijd waren veteranen met een posttraumatische stress-stoornis (PTSS) en/of andere psychische klachten object van onderzoek. Meestal stonden twee typen schuld centraal, namelijk *survival guilt* (schuld als gevolg van het feit dat de veteraan de oorlog zelf overleefde, terwijl kameraden in dezelfde situatie sneuvelden) en *combat guilt* (schuld als gevolg van deelname aan gevechtacties en geweldpleging, waaronder het doden en verwonden van burgers of militairen). Het betrof altijd Amerikaans onderzoek en in elke studie stonden alleen oorlogsveteranen centraal. De mate en de aard van schuld- en schaamtebeleving bij veteranen van vredesmissies werd nooit eerder onderzocht. Dit artikel behandelt de belangrijkste resultaten uit het recent afgeronde promotieonderzoek⁵.

een vredesmissie, waarom

De betekenis van schuld en schaamte

Schuld en schaamte zijn dagelijks voorkomende zelfbewuste, morele en sociale emoties⁶, alsook het gevolg van bepaalde gedachten en overtuigingen (cognities)⁷. Schuld en schaamte behoren net als verlegenheid en trots tot de groep zelfbewuste emoties omdat zij mensen tot zelfreflectie brengen. Deze gevoelens duiden erop dat we ons bewust zijn van ons gedrag bij schuld en van onze persoonlijkheid bij schaamte⁸. Bij schuld veroordelen we ons gedrag en bij schaamte ons karakter of onze persoonlijkheid⁹. Schaamte is dan ook een meer pijnlijke emotie dan schuld. Als morele emoties zijn schuld en schaamte misschien wel de meest relevante psychologische mechanismen, die ons motiveren ons aan te passen aan regels, normen en waarden, die in onze cultuur gelden en die positief samenleven met anderen mogelijk maken¹⁰. Zij motiveren ons deviant gedrag te voorkomen. Als sociale emoties vormen ze een fundament voor sociaal geaccepteerd gedrag en duiden ze op zorgzaamheid voor anderen en empathisch vermogen. De betekenis van schuld en schaamte als gevolg van een ingrijpende gebeurtenis kunnen we het beste verduidelijken met behulp van de attributietheorie. Het gaat hierbij om een sociaalpsychologische benadering van schuld en schaamte die uitgaat van de causaliteitsbehoefte, die ieder mens in het dagelijks leven ervaart. Iedereen heeft de behoefte om dat wat in ons leven gebeurt te verklaren. Het geeft een gevoel van regie over het verloop van ons leven en inzicht in wat we nog kunnen verwachten. Het meemaken van een ingrijpende gebeurtenis, bijvoorbeeld als militair in een uitzendgebied, betekent juist controleverlies en daardoor angst, onzekerheid en machteloosheid. De behoefte om te verklaren wat er gebeurt zal daardoor nog groter zijn. In dat geval stellen we soms liever onszelf verantwoordelijk voor datgene wat gebeurde en voelen we ons liever ongelukkig over die zelfbeschuldiging en schaamte, dan dat we moeten accepteren dat het leven blijkbaar een angstig en onzeker avontuur kan zijn, dat we blijkbaar

aan willekeur kunnen zijn overgeleverd¹¹. Door de morele vragen over beslissingen en handelen die in zelfbeschuldiging besloten liggen, probeert de veteraan een verklaring te vinden voor het kwaad en het leed en daaraan een betekenis toe te kennen. Hij herwint hiermee de regie over het verloop van zijn eigen leven. Als schuld- en schaamtegevoelens echter onbesproken blijven en niet onderkend worden kan een dergelijke houding ten koste gaan van de psychische gezondheid.

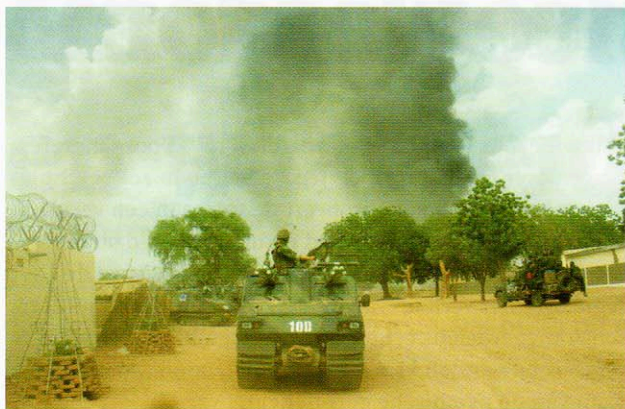
De deelname aan vredesmissies

Al sinds 1947, dat is een paar jaar na de oprichting van de Verenigde Naties, levert Nederland militairen voor de deelname aan vredesoperaties. Nu, ruim 60 jaar later hebben ongeveer 80.000¹² Nederlandse militairen deelgenomen aan ruim vijftig vredesmissies. Dat betekent een Nederlandse deelname aan ruim 70% van het totaal aantal missies dat de VN-Veiligheidsraad ontplooid heeft. Vredessoldaten dragen bij aan het herstel van de internationale vrede en veiligheid, aan de duurzame oplossing van conflicten en aan de wederopbouw van het voormalige oorlogsgebied: veelal met succes. Vredesmissies kenmerken zich over het algemeen echter door de onpartijdige positie van de militaire macht die zich om die reden niet mag mengen in een conflict. De onpartijdigheid van de vredesmacht bemoeilijkt regelmatig het bieden van hulp en beperkt of verbiedt soms zelfs gewapend ingrijpen om geweld te stoppen. Hierdoor kunnen militairen in de brandhaard van een gewapend conflict zowel fysiek als mentaal kwetsbaarder worden.

‘Het schuldgevoel dat wij (...) volgens de geweldsinstructies niet mochten ingrijpen als (...) bijvoorbeeld vrouwen verkracht werden. (...) de ontzettend slappe houding van de VN.’¹³

(Foto: collectie R.C. Hunnengo)

De gevolgen van geweld tegen burgerbevolking.

(Foto: collectie R.C. Hunnengo)

In het uitzendgebied zijn militairen getuige van de gevolgen van de oorlog en van het geweld dat de burgerbevolking is aangedaan en soms nog wordt aangedaan, van schendingen van mensenrechten, die ondanks de aanwezigheid van de vredesmacht doorgaan. Zij zijn getuige van de vaak erbarmelijke omstandigheden waar onder vluchtelingen in de naoorlogse situatie moeten leven, van het sterven van kinderen en van ander menselijk leed. Er kan in dit verband een spanning ontstaan tussen de morele standpunten van de individuele militair, waaronder het persoonlijke plichtsgevoel in te grijpen om geweld te stoppen of bijvoorbeeld medische hulp te verlenen aan burgers om verder lijden te voorkomen en de onpartijdige positie van de vredesmacht waarvan de militair deel uitmaakt. Dat maakt dat de deelname aan een vredesmissie psychisch belastend kan zijn. Achteraf kan twijfel toeslaan over de juistheid van keuzes, van gedrag en het niet hebben ingegrepen of niets gedaan te hebben aan de negatieve situatie. Ook als wel mag worden gereageerd met geweld om geweld en verder leed te stoppen, bijvoorbeeld bij een vredesafdwingende missie, kan er na afloop van de missie twijfel ontstaan over de juistheid van bepaalde beslissingen in het uitzendgebied en met name over de gevolgen daarvan voor de burgerbevolking, die achteraf niet altijd te controleren zijn. Hierbij kunnen schuld- en/of schaamtegevoelens een rol spelen.

Resultaten uit het onderzoek

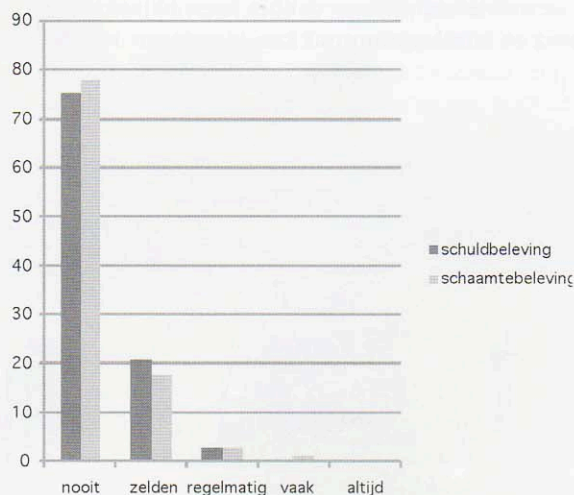
Kenmerken van de respondenten

De gemiddelde leeftijd van de veteranen die deelnamen aan het onderzoek is 44 jaar en 8% was vrouw. De meeste veteranen zijn getrouwd (57%), ongeveer 16% is alleenstaand en 2% is gescheiden. Rond 45% van de veteranen is middelbaar en bijna een kwart is hoog opgeleid. Deze nieuwe generatie veteranen en de huidige militairen hebben niet zelden meerdere missies op hun naam staan. Ook uit het promotieonderzoek blijkt dat 42% twee keer of vaker werd uitgezonden en dat 18% zelfs drie keer of vaker op uitzending ging. Omdat een grote groep veteranen vaker werd uitgezonden moest voor het beantwoorden van de specifieke missie gerelateerde vragen één uit-

zending in gedachten worden genomen, in ieder geval die missie die op het leven van de veteraan de meeste invloed had gehad. Op basis van die 'gekozen missie' – die met verschillende controlevragen op consistentie getoetst werd – blijkt dat ongeveer 70% van de veteranen deelnam aan een vredesafdwingende missie en de overige groep aan een vredeshandhavende missie. Ongeveer 7% werd gedurende de Koude Oorlog uitgezonden, een kwart van de veteranen werd uitgezonden in de periode 1991-1995, de meeste veteranen (42%) werden uitgezonden tussen 1996-2000 en 27% nam deel aan vredesmissies die gedurende en na 2001 plaatsvonden. Van de veteranen die aan het onderzoek deelnamen was bijna 50% beroepsmilitair voor onbepaalde tijd (BOT), 29% had een tijdelijk contract (BBT) en rond 15% was dienstplichtig militair. De meeste veteranen (ruim 55%) hebben Defensie in de periode 2001-2006 verlaten, 32% in de periode 1995-2000; 9% in de periode 1989-1994 en 2% gedurende de Koude Oorlog. Ruim een derde van de veteranen verliet defensie als gevolg van LOM. Ruim een kwart van de respondenten noemt 'beëindiging van het contract' als reden van verlaten van Defensie. Ruim 17% geeft aan zelf ontslag te hebben genomen. Een enkeling verliet Defensie door ziekte, psychische klachten of een dienstongeval of uit onvrede over de defensieorganisatie. De helft van de veteranen had gedurende de uitzending de rang van 'soldaat tot korporaal'. Ruim 20% had de rang van tweede luitenant of hoger.

Mate van uitzendinggerelateerde schuld- en schaamtebeleving

In Figuur 1 zien we dat ruim een kwart van de veteranen schuld beleeft en dat 22% zich schaamt over situaties en gebeurtenissen die zich gedurende de missie voordeden. Ongeveer 4% schaamt zich regelmatig of vaak en 3% voelt zich regelmatig schuldig bij de herinnering aan de uitzending.

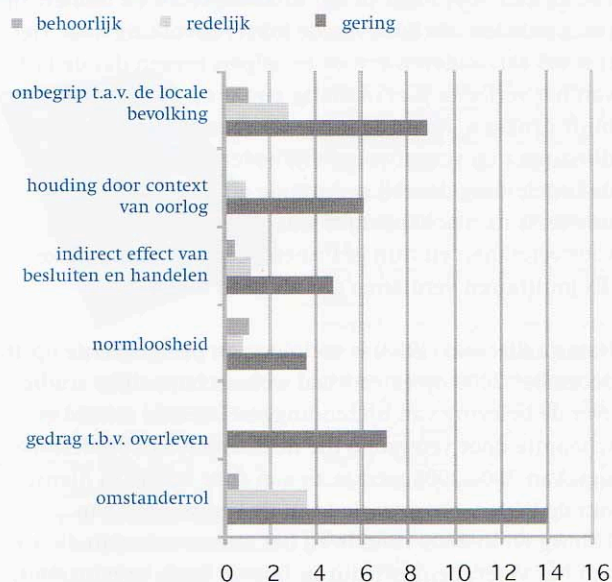
Figuur 1 Mate van uitzendinggerelateerde schuldbeleving (% van n = 1114) en schaamtebeleving (% van n = 1105)

Aard van schuldbeleving

In Figuur 2 is te zien dat de schuldbeleving van veteranen gerelateerd is aan zes categorieën situaties die zich in het uitzendgebied voordeden: (1) 'omstanderrool'; (2) 'negatieve attitude ten aanzien van de bevolking in het uitzendgebied'; (3) 'indirect effect van besluiten en handelen'; (4) 'houding en gedrag in de context van oorlog en geweld'; (5) 'handelen en besluiten dat tot overleven leidde of de kans op overleven vergrootte' en (6) 'normeloosheid'.

Rond 18% van de veteranen gaf aan schuldgevoelens te hebben als gevolg van de 'omstanderrool', zoals 'niet geprotesteerd hebben tegen bruutheid of niet geprobeerd hebben bruutheid te voorkomen'. Ook schuldgevoelens over hun 'negatieve houding ten aanzien van de bevolking' (rond 13%, waaronder 'geen begrip hebben voor de cultuur of waarden die leven onder de bevolking in het conflictgebied') spelen een belangrijke rol, naast schuldgevoelens door 'indirect effect van besluiten en handelen' (rond 7%, waaronder 'bevriend raken met een burger die later gedood is, mogelijk als gevolg van de vriendschap met de veteraan').

Als de belangrijkste oorzaak van uitzendinggerelateerde schuld noemen de veteranen zelf: 'Het gevoel hebben dat je niet alles uit jezelf hebt gehaald om burgers te helpen.'; 'Het verschuilen achter je werk om maar niet bij de slachtoffers te hoeven zijn.'; 'De schuldvraag is misschien dat je zo machteloos bent. Je zou eigenlijk iedereen willen helpen, maar dat kan bij een miljoen mensen niet. Die taak hadden we eigenlijk wel, althans dat vond ik (...).' Verder bleek dat 'aan geweld en gevecht gerelateerde schuldbeleving', waaronder overlevingsschuld en schuld door normeloosheid onder veteranen van vredesmissies minder voorkomen dan bovenstaande schuldthemen.

Figuur 2 Typen uitzendinggerelateerde situaties die tot schuldbeleving kunnen leiden (% van n = 440)

Als de belangrijkste oorzaak voor uitzendinggerelateerde schaamte noemden de respondenten relatief vaak: 'falen', 'machteloos zijn' en 'tekortschieten'. Maar ook schaamden veteranen zich voor de 'misdragingen van collega's', 'de respectloze houding ten aanzien van de burgerbevolking in het uitzendgebied', en:

"(...) schaamte voor de eigen luxe op de militaire basis, terwijl niet ver daar vandaan mensen honger leden en onder erbarmelijke omstandigheden moesten leven."¹⁴

Determinanten van uitzendinggerelateerde schuld- en schaamtebeleving

Uit het onderzoek blijkt verder dat er een direct positief verband bestaat tussen sterke machteloosheidsbeleving gedurende de missie, de (grotere) mate waarin de veteranen 'getuige waren van ellende en geweld', sterke verantwoordelijkheidsgevoelens voor het succesvolle verloop van de missie en de mate waarin de veteranen achteraf schuld en schaamte beleven bij de herinnering aan de uitzending. De ervaren machteloosheid bleek sterker naarmate veteranen minder goed 'uit de voeten konden met de geweldsinstructies'. Veteranen van vredeshandhavende missies beleefden een sterkere mate van machteloosheid en konden minder goed 'uit de voeten met de geweldsinstructies' dan veteranen van vredesafdwingende missies. Naarmate veteranen vaker 'betrokken waren bij oorlogssituaties en gevechtshandelingen' rapporteren zij een mindere mate van uitzendinggerelateerde schaamte. De verschillen in de onderzoeksgroep in de mate van de beleving van uitzendinggerelateerde schuld en schaamte hebben ook te maken met 'persoonlijke kenmerken' van de respondenten. Zo zien we dat de jongste veteranen ('21-30' en '31-40' jaar) in vergelijking met veteranen van '60 jaar en ouder' vaker uitzendinggerelateerde schuld en schaamte beleven. We vonden ook dat vrouwelijke veteranen in mindere mate uitzendinggerelateerde schaamte beleven dan hun mannelijke collega's. Ook is de mate van schuld en schaamte afhankelijk van de eigenwaarde van de veteranen. Naarmate deze lager is voelen veteranen zich vaker schuldig en schamen zij zich vaker bij de herinnering aan uitzendervaringen.

Conclusie

Uit de aard van de schuldbeleving van veteranen van vredesmissies en de factoren die indirect (type missie en adequaatheid van de geweldsinstructies) en direct (machteloosheid, verantwoordelijkheid en specifieke uitzendervaringen) van invloed zijn op de mate van uitzendinggerelateerde schuld en schaamte, kunnen we opmaken dat de schuldbeleving van veteranen enerzijds vooral te maken heeft met sterke verantwoordelijkheidsgevoelens voor het welzijn van anderen en anderzijds met het gevoel tekort te schieten of met handen gebonden te zijn geweest. Naarmate veteranen in het uitzendgebied vaker getuige zijn geweest van ellende en geweld, rapporteren zij na afloop van de missie vaker last te hebben van schuld en schaamte, terwijl veteranen die juist vaker

MARVA veteranen. Foto: L. v.d. Biessen

direct betrokken zijn geweest bij oorlogssituaties en gevechtshandelingen zich minder vaak schamen voor hun uitzendervaringen. Duidelijk is dat uitzendinggerelateerde schuld en schaamte te maken heeft met controleverlies, (ongewilde) passiviteit en machteloosheid. Wat kunnen we in dit verband verwachten van recente missies, bijvoorbeeld de missie in Afghanistan waar vredesafdwingende activiteiten vredeshandhavende activiteiten afwisselen of naast elkaar bestaan?

Schuld en schaamte bij militairen die terugkomen uit Afghanistan

Sinds 2002 nemen Nederlandse militairen deel aan de ISAF-missie (*International Security Assistance Force*) in Afghanistan met verschillende eenheden, waaronder het Provinciaal Reconstructie Team (PRT), Task Force Uruzgan (TFU) en de *Battle Group*. De meeste Nederlandse militairen zijn werkzaam in de zuidelijke provincie Uruzgan. Daarnaast zijn Nederlandse militairen werkzaam in Kabul (Hoofdkwartier ISAF) en in Kandahar. Deze missie en het toekomstperspectief ervan werd in het vorige Marineblad uitvoerig onder de aandacht gebracht¹⁵. In de afgelopen jaren is er veel veranderd wat betreft de mandaten en geweldsinstructies van vredesmissies. De ISAF-missie verschilt wat dat betreft aanzienlijk van de missies uit onze studie. Daar waar militairen tijdens vooral vredesmissies relatief vaak machteloos moesten toezien hoe strijdende partijen elkaar en de onschuldige burger geweld aandeden en mensenrechten schonden is in de ISAF-missie juist een mandaat aanwezig om geweld te stoppen met gebruik van militaire middelen. Daardoor kunnen de andere eenheden hun wederopbouwwerkzaamheden in veiligheid uitvoeren en daarin de beoogde successen boeken. Gezien de aard en doelstelling van de ISAF-missie is te verwachten dat militairen die terugkeren uit Afghanistan minder last zullen hebben van schuldgevoelens of schaamte uit machteloosheid, maar dat andere situaties aan schuld- en schaamtegevoelens ten grondslag zullen liggen. Te denken valt dan aan het niet hebben kunnen voorkomen dat collega's of burgers gewond raakten of omkwamen of aan het verwond of gedood hebben van tegenstanders. Ook valt dan te denken aan situaties waarin een collega gewond raakte of zelfs gedood werd, terwijl jijzelf ongedeerd bleef. De 'onzichtbare' vijand ligt voortdurend op de loer: berrbommen immers vormen in

Afghanistan de grootste en lastigste bedreiging, waar militairen dagelijks mee te maken hebben. De IED's (*Improvised Explosive Device*) hebben al van begin af aan vele slachtoffers gemaakt ook onder Nederlandse militairen. De typen (oorlogs)situaties, die militairen in de ISAF-missie meemaken, herkennen we uit de Amerikaanse studies onder Vietnamveteranen. Daarin zien we dat oorlogshandelingen, gevechtsacties en het verlies of gewond raken van kameraden terwijl betrokkene zelf ongedeerd bleef tot *combat guilt* en *survival guilt* kunnen leiden. De verwachting is dat militairen die terugkeren uit Afghanistan meer last hebben van deze 'traditionele' typen schuldbeleving en minder van schuldgevoelens of schaamte uit machteloosheid.

Ten slotte

Schuld en schaamte als gevolg van uitzendervaringen zullen niet verdwijnen. Eerder in dit artikel beschreven we al de betekenis van schuld en schaamte. Beide emoties maken deel uit van de normale verwerking van uitzendervaringen. Zij helpen ons ingrijpende ervaringen, de zin ervan en onze verantwoordelijkheid in het verloop van situaties en voor het welzijn van anderen te begrijpen, zoals schuld en schaamte in het dagelijks leven ook een belangrijke rol spelen in het begrijpelijk maken van wat er in ons leven gebeurt en waarom. Het is wel belangrijk dat veteranen, die schuld en schaamte beleven, begeleid worden bij en kunnen praten over de (zingevings-, gewetens-, en verantwoordelijkheids) vragen die beide emoties oproepen. Schaamte is een pijnlijke emotie en kan leiden tot de behoefte zich volledig af te zonderen. Daardoor kan de veteraan de ingrijpende uitzendervaringen niet verwerken. Als er geen aandacht is voor deze gevoelens kunnen veteranen (blijvende) psychische klachten ontwikkelen. (Ex-)militairen zijn gewetensvolle mensen. Zij beschikken over een moreel geëngageerde beroepsattitude met een permanent groot verantwoordelijkheidsgevoel voor en bezorgdheid over het welzijn van anderen. Ook al begeven zij zich niet meer in het uitzendgebied en namen zij jaren geleden afscheid van de lokale bevolking daar. Het is soms aan anderen ervoor te helpen zorgen dat de last van het verleden niet onnodig zwaar op dat geweten blijft drukken. Naast de juiste voorbereiding op morele dilemma's en verantwoordelijkheden in uitzendgebied, de begeleiding daarbij gedurende en na afloop van de missie, is maatschappelijke waardering en erkenning voor veteranen en hun gezinnen geen overbodige luxe. (Ex-)militairen verdienen dat als geen ander.

Natasja Rietveld (1973) is socioloog en promoveerde op 16 december 2009 op een sociaal wetenschappelijke studie over de beleving van uitzendinggerelateerde schuld en schaamte door veteranen die deelnamen aan vredesmissies. Van 2004-2008 werkte zij aan deze studie in dienst van de Wetenschapswinkel van de Universiteit van Tilburg en in 2009 rondde zij het onderzoek af in dienst van het Veteraneninstituut in Doorn. Beide organisaties, alsook De Algemeen Christelijke Organisatie van Militairen, ACOM verleenden financiële steun voor het promotie onderzoek.

Noten

- ¹ Citaat pagina 9: Verweij, D.E.M. (2001). Morele vragen en dilemma's in de militaire praktijk. *Filosofie & Praktijk*, 4, jaargang 22, 6-15.
- ² Lifton, R.J. (1973). *Home from the war. Learning from Vietnam Veterans*. New York: Other Press; Glover, H. (1984). Survival Guilt and the Vietnam Veteran. *Journal of nervous and mental Disease*, 172, 393-397; Kubany, E.S. (1994). A cognitive model of guilt typology in combat related PTSD. *Journal of traumatic stress*, 7, 3-17; Kubany, E.S., Abueg, F.R., Kilauano, W.L., Manke, F.P. & Kaplan, A.S. (1997). Deployment and Validation of the Sources of Trauma-Related Guilt Survey-War-Zone Version (STRGS-WZ). *Journal of Traumatic Stress*, 10, 235-258.
- ³ Singer, M. (2004). Shame, Guilt, Self-Hatred and Remorse in the Psychotherapy of Vietnam Combat Veterans Who Committed Atrocities. *American Journal of Psychotherapy*, Vol. 58, No. 4, 377-385.
- ⁴ Wong, M.R. & Cook, D. (1992). Shame and Its Contribution to PTSD. *Journal of traumatic stress*, Vol. 5 (4), 557-562; Leskela, J., Dieperink, M. & Thuras, P. (2002). Shame and Posttraumatic Stress Disorder. *Journal of traumatic stress*, 15, 223-226; Harrigan, P.J. (2007). *Examining the relationship between shame, guilt, attributions, and symptoms of posttraumatic stress disorder among male Vietnam war veterans*. Dissertation, University of Miami.
- ⁵ Rietveld, N. (2009). *De gewetensvolle veteraan. Schuld- en schaamtebeleving bij veteranen van vredesmissies*. Oisterwijk: Uitgeverij Boxpress. Proefschrift, 440 pagina's.
- ⁶ Tangney, J.P. & Dearing, R.L. (2002). *Shame and Guilt*. New York, London: The Guilford Press.
- ⁷ Kubany, E.S. & Ralston, T.C. (2006). Cognitive Therapy for Trauma-related Guilt and Shame. In V.M. Follette & J.I. Ruzek (Eds.), *Cognitive-Behavioral Therapies for Trauma* (p. 258-289). New York: Guilford Press.
- ⁸ Taylor, G. (1985). *Pride, shame, and guilt: Emotions of self-assessment*. Oxford, UK: Clarendon Press; Tangney & Dearing, 2002; Tangney, J.P., Stuewig, J. & Mashek, D.J. (2007). *What's moral about the self-conscious emotions?* In J.L. Tracy, R.W. Robins & J.P. Tangney (Eds.), *The self-conscious emotions. Theory and Research* (p. 21-37). New York, London: Guilford Press.
- ⁹ Lewis, H.B. (1971). *Shame and guilt in neurosis*. New York: International Universities Press.
- ¹⁰ Ausubel, D.P. (1955). Relationships between shame and guilt in the socializing process. *Psychological Review*, 62, 378-390.
- ¹¹ Herman, J.L. (2002). *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld - van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Uitgeverij Wereldbibliotheek Amsterdam.
- ¹² Veteranen die deelnamen aan de missies in het voormalig Nederlands-Indië en in Nederlands Nieuw-Guinea zitten hier niet bij. Dit waren namelijk geen vredesmissies, maar oorlogsmissies. De telling is wel inclusief Korea-veteranen. De deelname van een VN-troepenmacht aan de oorlog in Korea was in essentie een vredesafdwingende operatie. Bron: Veteraneninstituut en Ministerie van Defensie.
- ¹³ Respondent van het vragenlijstonderzoek naar schuld- en schaamtebeleving bij veteranen, juni 2006.
- ¹⁴ Idem.
- ¹⁵ Wagemaker, A.J.E. (2010). Afghanistan, quo vadis? *Marineblad*, nr. 1, februari 2010, jaargang 120

BOEKEN

Het Wiel Opnieuw Uitvinden, Cycli en Niveaus van Leiderschap.

Auteur: Manfred van Doorn
Uitgever: Haarlem. Double Healix Educational Media, 2009.
Omvang: 295 blz. zeer rijk geïllustreerd
Prijs: € 96,00
ISBN: 9789490211028

'Het Wiel Opnieuw Uitvinden' is het eerste boek in een reeks over het Double Healix Model van Manfred van Doorn, internationaal actief leiderschapstrainer. De dubbele helix is de vorm van het DNA model die in 1953 is ontdekt en bestaat uit een dubbele spiraal, waarbij het opgaan op de ene spiraal gepaard gaat met een het neergaan op de andere spiraal.

Zodoende wordt duidelijk dat vooruitgang ook achteruitgang kan zijn, dat winst ook verlies betekent en dat een einde weer een nieuw begin kan markeren. Het afnemen van lichamelijke krachten blijkt zo gepaard te kunnen gaan met een bloei in geestelijke rijpheid. Het model is begin 1900 ontwikkeld door de Amerikaan Joseph Campbell, die zich liet inspireren door Oosterse filosofieën. Prof.dr. Verkuyl beschrijft Joseph Campbell overigens als grondlegger van de New Age Beweging, vooral met zijn mythologie. Verkuyl beantwoordt de vraag 'Zijn alle godsdiensten gelijk' in zijn gelijknamige boek met een volmondig nee, dit in tegenstelling tot de New Age Beweging, die wel doet voorkomen alsof alle godsdiensten gelijk zijn. De christelijke kerk belijdt de menswording van God in de gestorven en opgestane Jezus, volgens de New Age Beweging gaat het om de godwording van ieder mens. De laatste bladzijden van het boek contrasteren Oosterse filosofieën, waarin het heelal de mens omarmt met de Piëta van Michelangelo, waarin Maria neerzit met het lichaam van de gedode Jezus. Zo wordt op fascinerende wijze met heel sterke beelden, maar met heel weinig woorden een verbinding gesuggereerd tussen de godwording van de mens uit de Verlichting en de menswording van God uit het Christendom. Joseph Campbell's boek, de Held met de Duizend Gezichten, beschrijft de reis van een held in twaalf stadia. Het boek van

Van Doorn is ook opgebouwd rond deze twaalf stadia en zeven gelijktijdig verschijnende tegendelen. Daarmee ontstaat in het boek een heldere maar soms wat langdradige structuur. De zeer talrijke foto's van filmfragmenten met filmsterren, captains of industry en mondiale politieke leiders helpen de lezer wel om ook de laatste bladzijde te bereiken. Voorbeelden uit de militaire praktijk van leidinggeven zijn ook aanwezig, zoals beschrijvingen van filmfragmenten van bijvoorbeeld Captain Horatio Hornblower, Band of Brothers en A Few Good Men. De schrijver volstaat overigens vaak met het tonen van pakkende beelden, maar bewijs voor wat er wordt beweerd ontbreekt veelal. Verhalen, fictie en feiten worden volledig uitwisselbaar. De schrijver legt hier in zijn inleiding wel rekenschap van af door te stellen dat wat vandaag als wetenschap wordt beschouwd, morgen waarschijnlijk voor mythologie wordt versleten. Of daarmee de wetenschap vandaag ook al moet wijken voor de mythologie is echter zeer de vraag. Het oproepen van een overvloed aan beelden zonder bewijs of kritiek op die beelden is een zeer effectieve werkwijze uit de massapsychologie, maar kan de kritische geest van het denkende individu gemakkelijk ondergeschikt maken aan de macht van de massa die kritiekloos beelden volgt. Zwarte bladzijden in de geschiedenis van de mensheid tonen aan waartoe dit kan leiden. Wellicht dat het volgende deel in

de reeks over het Double Healix Model nog wat meer licht kan werpen op deze duistere kanten van leiderschap. Wanneer het boek in een training of in een groep wordt gebruikt, zullen deze bezwaren minder gelden. Het boek leidt gemakkelijk tot boeiende en diepgaande discussies en is zonder twiifel een uitstekend hulpmiddel bij leiderschapstrainingen.

M. Meijer